

ГІБРИДНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: НА ШЛЯХУ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ

Ю. В. Мислюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
тел. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com

Авторка аналізує модель «гібридної» політичної системи сучасної України через такі чинники, як нерозвиненість нових політичних та соціальних інститутів, домінування виконавчої влади, низький рівень політичної освіти. Запропоновано концептуальну модель демократизації політичної системи України через модернізацію й ефективне лідеро- та елітотворення, накопичення соціального капіталу і результативні економічні реформи.

Ключові слова: політична система, політична модернізація, перехідний стан, політична влада.

Оскільки наприкінці ХХ сторіччя відбувся розпад соціалістичної системи, держави цього регіону опинилися перед дилемою подальшого руху і розвитку. Зважаючи на їх геополітичне положення та наявність поблизу двох потужних центрів впливу – Європейського Союзу і Російської Федерації, вони обрали різні шляхи розвитку: одні – демократичні перетворення в рамках євроінтеграційних процесів, другі – спробу збереження міцних традиційних зв'язків з Москвою, треті демонструють невизначеність у цьому плані.

Відповідно модернізаційні процеси в них протікають по-різному, тому метою наукової роботи є дослідження різноманітних факторів політичної модернізації залежно від обраного вектора розвитку й особливості і труднощі, які виникають через це.

Проблему теорії політичної модернізації розкрито в працях зарубіжних науковців Г. Алмонда, Д. Павелла, С. Ейзенштадта, Л. Пая, Дж. Лапаломбари, Д. А. Растоу, Т. Каротерза, Дж. Коулмена, П. Штомпки, Л. Даймонда; особливості політичної модернізації в постсоціалістичних країнах досліджували такі зарубіжні фахівці, як Л. Шин, С. Гантінгтон, С. Кроуфорд, А. Лейпгарт, Г. О'Доннел, М. Макфол, Б. Геддес, Ф. Шміттер, Террі, А. Пшеворський, Р. Дарендорф, А. Мельвіль, Ю. Стукал; вітчизняні – Н. Степанова, О. Романюк, І. Коліушко, О. Сушко, В. Горбач, В. Горбатенко, Ф. Рудич та інші, які зокрема звертають увагу і на проблеми української модернізації.

Проблемним полем сучасних транзитологічних досліджень стало вивчення різних траєкторій розвитку поставторитарних суспільств. Ідеться про широкий спектр результатів політичних трансформацій – від консолідації ліберальних демократій до появи «гібридних» суспільств і до цілком сформованих різновидів нового авторитаризму. Аналітики вважають, що в багатьох суспільствах пострадянського простору формальні демократичні інститути часто й ефективно використовують як фасад для реалізації недемократичних «правил гри» і неінституційованих владних відносин. Тіньові практики стали поширеним явищем. Лише останнім часом їх почали аналізувати за структурним, інституціональним, соціокультурним та іншими підходами [8, с.5].

Ф. Шміттер зазначає, що нові демократії, крім вибору на користь прогресу, до демократії та регресу до авторитаризму мають ще два альтернативні варіанти – створення гібридного режиму, який би містив у собі елементи демократії й авторитаризму, чи побудову стійкої, однак неконсолідованої демократії. Коли перехідний період регулюють «згори» і намагаються прищепити деякі авторитарні елементи, то тут можливі такі два варіанти: проведення лібералізації без демократизації або, як називає цей режим автор, диктабланда (уступають деякі індивідуальні права, однак не дають згоди на підзвітність громадянам); проведення демократизації без лібералізації, або демокрадура (проводять виборчий процес, однак існують гарантії перемоги панівної партії, деякі політичні сили виключають з виборчих перегонів) [9].

Вибір на користь цих альтернатив призводить до виникнення «гібридних режимів». До цієї моделі, як уже зазначалось, належить і Україна. Про це, зокрема, свідчать дані «Індексу демократії» за 2011 рік, який складають експерти компанії Economist Intelligence Unit і за яким Україну було віднесено до цього типу [11]. При аналізі політичної системи її можна віднести до такого різновиду гібридного режиму, згідно з теорією Ф. Шміттера, як диктабланда.

Які ж риси характерні для формування і функціонування гібридного режиму загалом і України як його варіанта зокрема. Для цього ряду країн властива недорозвиненість нових інституціональних компонентів влади і переважання особистісних факторів у політичному управлінні, тобто живучість наслідків автократичних режимів «партії-держави», подрібненість і багатоликість компонентів політичного поля. Нерідко простежується лише «процедурний мінімум» демократичної системи. Це наклало відбиток на нове законодавство, формування демократичної правової держави. Головною проблемою стало те, що в перехідний період, за властивої йому не обов'язковості дотримання впроваджених правил і норм, у створювані інститути правової держави часто вкладали недемократичний, неправовий зміст. Імплементовані із Заходу принципи і процедури не завжди могли працювати ефективно. Нерідко успішно функціонують неформальні інститути (клани і кліки, клієнтизм, коруп-

ція). Важливі політичні рішення ухвалюють поза рамками формальних інститутів, з недотриманням закону. З часом установилась неміцна стабільність, налагодилось одночасне функціонування формальних і неформальних інститутів. Неформальні інститути проявили тенденцію у перетворенні з тимчасових на постійні. Деякі соціальні групи виявились незацікавленими в укріпленні демократії і верховенства закону. Оскільки процес системної трансформації йшов згори, без активної участі широких мас населення, без опори на них, демократичні механізми працювали мляво. Виконавча влада традиційно була схильна до надмірної концентрації повноважень у своїх руках, контролю за іншими гілками влади, вмішування в їхні справи. Давався взнаки недостатній рівень правових і громадянських знань, правової і політичної культури населення [4, с.205-206].

При розгляді модернізаційних процесів важливим є аналіз соціального капіталу, адже він сприяє створенню громадянських ініціатив та асоціацій, які підвищують громадянську компетентність і політичну грамотність. Він може полегшувати виробничу діяльність, збільшувати ефект групової кооперації, призводить до скорочення витрат при здійсненні контролю за виконанням угод і контрактів як формальної основи суспільної взаємодії, сприяє ефективному демократичному правлінню, підвищенню добробуту, економічному процвітанню. Соціальні мережі виконують роль каналів, якими здійснюється обмін різними ресурсами як між учасниками одного поля, так і між різними полями; при обміні ресурсами в них функціонують взаємодії, які можуть бути симетричні й асиметричні. До перших належать зв'язки, засновані на взаємообміні дарами між членами горизонтальної мережі. Регулюють ці відносини культурні норми. Тут обмін виконує роль символу «доброї волі», наміру зміцнити відносини, встановити довіру для підтримання соціальної включеності. Асиметричні зв'язки відтворюють відносини за типом патрон – клієнт. Їх можна розглядати як усталену систему відносин суб'єктів, що володіють диференційованою ресурсною забезпеченістю внаслідок належності до різних рівнів ієрархії, що їх об'єднує. Патрон опікується клієнтом завдяки ресурсам, які має у своєму розпорядженні, та збирає відповідну данину у формі вдячності за опіку [3, с.69].

Аналіз стандартних практик у політичному просторі пострадянських суспільств дає змогу фахівцям зробити висновок про поширення асиметричних обмінів у мережевих взаємодіях, переважно клієнтелістського характеру. При цьому йдеться не про всю сукупність відносин у суспільстві, а про найтипівіші, котрі охоплюють як відносини між правителями й тими, ким управляють, так і відносини серед панівної верстви, які певним чином її структурують та організовують. Основними гравцями у полі владних відносин виступають досить рухливі і не дуже тривалі актори – це персонально орієнтовані команди, які завжди шукають покровителів і періодично змінюють їх. Називаючи більшість по-

страдянських країн державами-кланами, американський антрополог Ж. Ведел стверджує, що в останніх одні й ті самі люди одночасно становлять клан і обіймають державні посади. Такі держави мають обмежену відповідальність, характеризуються непрозорістю управління. Клан влаштовує людей на різні формальні й неформальні посади, завдяки чому вони отримують доступ до ресурсів, необхідних для досягнення цілей клану [3, с.70].

Досвід пострадянської трансформації (характерний зокрема для України) показав, що, по-перше, багато в чому стихійний процес лібералізації викликав серйозну за масштабами і наслідками кризу в економіці, соціальну напруженість, падіння життєвого рівня значної частини населення. Пряме перенесення на ґрунт посттрадиційних суспільств західних ліберально-демократичних інститутів без урахування регіональної й національної специфіки призвело до спотворення трансформаційних процесів. По-друге, політична еліта більшості пострадянських держав здійснювала великомасштабну лібералізацію, не маючи чітко збалансованої програми (насамперед за ресурсами). По-третє, реформи в суспільствах, що трансформуються, не були підкріплені чітким уявленням про принципи державотворення: процес деінституціоналізації призвів до дискредитації й делегітимації (втрати підтримки в народі) старих державних інститутів, але не сприяв своєчасній легітимації й ефективності нових. Для політичних систем характерні були функціональна слабкість і структурна недовершеність їхніх інститутів [2, с. 132].

Складність суспільних перетворень в Україні полягає в тому, що українське суспільство здійснює потрійну трансформацію: одночасно виконують завдання ринкового реформування економіки, демократизації та створення національної держави. Розбудова національної суверенної держави в контексті створення демократичного суспільства значно ускладнює процеси суспільної консолідації, набуття національної єдності й політичної ідентичності. Нерозвиненість громадянського суспільства, обмеженість демократичного досвіду за досить високої політичної активності громадян спричиняє надмірну політизацію суспільних процесів та гіпертрофію ролі владної еліти [6, с.106-107].

Україна має ряд особливостей, що виділяють її серед великої кількості «однотипних» політичних систем, які модернізуються. По-перше, це характерна для неї слабкість політичних партій, їх більш ніж скромна залученість до процесу консолідації, а головне – неспроможність самих партій до консолідації, що виявляється в зростанні їх загального числа і після проведення основних виборів. По-друге, це відносна слабкість процесу мобілізації структур громадянського суспільства – тим більш дивна, бо Україна серед інших пострадянських держав відзначалася (за станом на початок переходу) високим рівнем організаційних навичок, порівняно великою кількістю різного роду колишніх громадських організацій [10, с.16-17].

Багато політиків і науковців вважає, що в українському суспільстві від початку реформування виникла нова проблемна ситуація, пов'язана з неадекватністю і кризою стратегії і політики реформ. До числа генеральних соціополітичних тенденцій розвитку цієї ситуації слід віднести:

- критичний, а за деякими параметрами – катастрофічний рух українського суспільства протягом усього періоду радикальних реформ;
- значну відчуженість суспільства від більшості політичних і соціальних інститутів, що діють у країні;
- появу в суспільстві соціально негативних наслідків проведеної приватизації, що виражаються в мінімізації трудової і посиленні кримінальної мотивації діяльності;
- маргіналізацію і пауперизацію (появу людей, що не належать до жодної її соціальних груп, та масове зубожіння) значних верств українського суспільства, зокрема населення в активному трудовому віці, висококваліфікованих робітників, інженерів і спеціалістів з вищою освітою, науковців, військовиків;
- посилення тенденцій авторитарно-бюрократичного, олігархічного і кримінального характеру розвитку суспільних відносин і функціонування державних інститутів;
- посилення соціальної дисфункції ЗМІ, яка проявляється в негативному ставленні значних груп населення до їхньої діяльності;
- формування антагоністичних за своїм характером суперечностей між суспільством і державою [10, с.17].

На підставі аналізу наукової літератури та розвитку політичного процесу в Україні можна запропонувати концептуальну модель демократизації українського суспільства, яка має такі складники:

1. Розвиток громадянського суспільства та зниження ступеня відчуження між владою і громадянами. Постійний діалог представників владних структур і решти суспільства. Високий рівень відповідальності влади і громадян за стан справ у суспільстві.
2. Сприйняття демократії як цінності більшістю громадян, відносно високий ступінь політичної освіченості населення, який дозволяє людям робити свій вибір свідомо, на основі знань і раціонального розрахунку. Демократичне самовизначення може існувати лише в тому випадку, коли народ держави перетворюється на націю громадян, які самостійно розпоряджаються власною долею.
3. Формування політичної еліти, яка сповідує демократичні цінності. Створення серед представників еліти консенсусу стосовно основних принципів демократії.
4. Подолання суперечності між демократичною формою та недемократичною сутністю інститутів влади. Політичні інститути набувають не тільки демократичної форми, але й демократичного змісту, вони продукують реальну демократичну політику. Приведення у

відповідність до цих вимог таких складників, як форма правління, тип партійної системи, рівень репрезентації політичних партій на всіх щаблях виконавчої влади, механізм захисту прав меншин, характер взаємодії виконавчої та законодавчої гілок влади, тип виборчої системи [6, с. 106].

Конкретні кроки щодо модернізації політичної системи України пропонують автори проекту «Модернізація України: визначення пріоритетів реформ». Зокрема вони зазначають ось що:

1. Для того, щоб демократія була реальна, потрібно перш за все змінити виборчі системи для парламентських і місцевих виборів. Варто запровадити: на парламентських виборах – пропорційну систему голосування з преференціями; на виборах депутатів сільських, селищних, міських рад – мажоритарну систему виборів з голосуванням в одному чи декількох багатомандатних округах; на виборах депутатів Верховної Ради АРК, обласних рад і, можливо, міських рад великих міст – пропорційну систему з голосуванням за відкритими списками кандидатів (з преференціями); на виборах мерів міст – мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості. За певною кількістю виборців слід закріпити право законодавчої ініціативи.

2. Для розвитку політичної конкуренції варто скасувати імперативний мандат, дозволити самовисування кандидатів на всіх виборах за мажоритарною системою, запровадити щорічне державне фінансування партій, що подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах, обмежити фінансування партій за рахунок приватних внесків.

3. Для очищення політики від корупції треба підвищити прозорість діяльності всіх органів влади, обмежити депутатську недоторканість, запровадити декларування для політиків та інших посадовців їхніх особистих інтересів, доходів, фінансових зобов'язань і витрат, зробити такі декларації відкритими для громадян, посилити державний контроль за доходами і витратами посадовців. Фінансування партій і кандидатів на виборах має бути прозоре, і його має контролювати держава.

4. Для забезпечення належної якості та стабільності законів у Конституції слід визначати перелік законів, які ухвалюються кваліфікована більшість депутатів (вибори, статус вищих органів держави, питання мов та захисту національних меншин тощо), абсолютна більшість від складу парламенту та відносна більшість голосів присутніх на засіданні депутатів. Слід упровадити конкретні механізми залучення у підготовку до розгляду законопроектів усіх зацікавлених суб'єктів (громадських організацій, об'єднань підприємств, профспілок тощо).

5. Підвищення ефективності парламентського контролю потребує обов'язкового схвалення Програми діяльності уряду парламентом (неподання чи несхвалення такої програми повинно мати наслідком ненабуття урядом своїх повноважень). «Години запитань» до уряду слід проводити не двічі на місяць, а кожного дня у дні пленарних засідань.

Потрібно переглянути формат проведення парламентських слухань (або взагалі замінити їх слуханнями у комітетах), впровадити моніторинг виконання рекомендацій слухань [5, с.9-10].

На їхню думку, слід також здійснити трансформацію Кабінету Міністрів в орган політичного керівництва держави; провести реформи місцевого самоврядування та запровадити регіональне самоврядування, що підвищить ефективність використання бюджетних коштів, якість і доступність публічних послуг для населення, створить основу регіонального розвитку, розв'яже ряд інфраструктурних проблем; слід реформувати бюджетну систему й устрій (підвищення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування шляхом удосконалення системи місцевих податків; публічні кошти слід виділяти надавачам публічних послуг на контрактній основі з урахуванням рівня якості послуг та ефективності використання коштів; треба запровадити ефективний і прозорий публічний фінансовий контроль); оновити Конституцію, і т. д. [5, с. 12; 15-16; 19; 20].

В умовах модернізації Україна потребує сильного політичного лідера з україноцентричною і зрозумілою політикою. З огляду на це позиції лідера-мораліста дедалі слабшають, про що свідчить постійне зниження президентського рейтингу [2, с.44].

Незмінним для будь-якої еліти, що приходитиме до влади в Україні, залишатиметься таке стратегічне завдання, як зміцнення середнього класу як ключової ланки громадянського суспільства. Успіхи в цій суспільній галузі тільки й можуть стати індикатором просування української влади і громадськості шляхом свідомого європейського вибору не лише у мріях, а й у реальності [1, с.62].

Аналіз процесу політичних змін в Україні дав змогу зробити такі висновки:

- необхідність політичних змін в Україні не викликає сумніву, оскільки гальмування реформ політичної системи, виборчого законодавства, правової системи, невизначеність у зовнішній політиці та інші фактори ведуть до загострення політичних відносин у суспільстві, до «зависання» країни в соціальному просторі і часі;
- в проведенні політичних змін політичний клас України, гілки влади до цього часу не визначилися на користь трансформаційної та модернізаційної стратегії політичних реформ, що має негативні наслідки як у теорії, так і в практиці реформ. Зокрема, триває боротьба гілок влади за повноваження і протистояння різних груп впливу всередині гілок влади в таких гострих формах, що політичний імідж України у світі просто зникає, не визначено терміни змін у законодавстві про вибори, відсутня стратегія правової реформи тощо;
- існують об'єктивні передумови потенційних соціальних потрясінь: а) брак цілісності влади, наявність фактичної автономії та суттєвих розходжень у позиціях і цілях між Президентом, Урядом і Верховною

Радою; б) домінування інтересів окремих політичних сил у використанні влади, неартикульованість загальнонаціонального курсу, брак спадковості в діях при зміні виконавців; в) комерціалізованість влади, її зрощеність з бізнесом, недостатня готовність до сприйняття «непрагматичних» рекомендацій; г) слабкість традицій реальної взаємодії як з експертним середовищем, так і з громадськістю; г) несвоечасність рекомендацій через політичну й економічну кризу. Головною перешкодою на шляху успішного національного розвитку є вади політичної, зокрема владної, еліти, її неготовність до вдосконалення;

– найкращі і певні перспективи держави можна забезпечити, тільки спираючись на модернову національну ідею та стратегію її реалізації. В Україні наразі не існує змістовних і суспільно визнаних засад, які б відображали самобутність нації та її фундаментальні інтереси.

Моделювання національного розвитку має бути пов'язане з упродовженням європейських цінностей, але не обмежуватися європейською інтеграцією. Країна має бути готова дбати про себе, не покладаючись на гарантії та стратегічну підтримку партнерів. Відсутність позитивного сигналу з боку Брюсселя активізує розмови про норвезьку або швейцарську модель відносин України із Союзом. Отже, модернізація і побудова європейської України потребує свого оригінального проекту [7, с. 82-85].

Спираючись на теоретичні концепції науковців і висновки досліджень авторитетної організації Freedom House та компанії Economist Intelligence Unit, її можна віднести до гібридного режиму. Відповідно в процесі політичної модернізації Україна зазнає багатьох труднощів. Основні проблеми пов'язані з низьким рівнем політичної культури, високим рівнем корупції, винятковим декларуванням і небажанням політичної еліти проводити реальні реформи. Поки що не з'явилася еліта, яка б дійсно здійснювала політичну й економічну модернізацію. Слід змінювати багато аспектів у політичній системі, провести інституціональні зміни в наборі еліт, однак найперше нашій державі потрібно все-таки визначитися у векторі політичного розвитку.

Література

1. Афонін Е. Исторична місія сучасного авторитаризму / Е. Афонін // Політичний менеджмент. – 2006. – №6(21). – С. 52–62.
2. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тендерції, протиріччя, перспективи / Г. Іскакова // Політичний менеджмент. – 2007. – №3(24). – С. 128–134.
3. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / Л. Лясота // Політичний менеджмент. – 2006. – №4(19). – С. 65–79.
4. Модернизация и политика в XXI веке / Отв. ред. Ю. С. Оганисян; Ин-т социологии РАН. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 336 с.

5. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. – Київ, 2009. [електронний ресурс] / Лабораторія законодавчих ініціатив. Режим доступу:
<http://parlament.org.ua/upload/docs/Modernization.pdf>
6. Новакова О. Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації / О. Новакова // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – С. 102–110.
7. Політичні зміни в Україні в контексті трансформаційної і модернізаційної парадигм: Порівняльний аналіз // Сучасна українська політика. Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – С. 7–89.
8. Травин Д. Европейская модернизация: В 2 кн. Кн. 1 / Д. Травин, О. Маргания. – М.: ООО "Издательство АСТ"; СПб: Тегга Fantastica, 2004. – 665 с.
9. Шмиттер Ф. Угрозы демократии / Ф. Шмиттер; [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm>
10. Юрженко Л. Соціально-політичні конструктивні зміни як умова демократичного транзиту / Л. Юрженко // Політичний менеджмент. – 2004. – №1 (4). – С. 7–18.
11. Democracy Index 2011 – Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011
*Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2012 р.
Рекомендовано до друку докт.іст.наук, професором Марчуком В.В.,
докт.політ.наук, професором Ротар Н.Ю. (Чернівці)*

HYBRIDITY OF POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE: ON THE WAY OF MODERNIZATION

Yu. V. Myslyuk

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefaniuk,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
ph. +380978420018; e-mail: yu.myslyuk@gmail.com*

The author analyzes the model of a "hybrid" political system of modern Ukraine through such factors as lack of new political and social institutions, the dominance of the executive power, the low level of political education. A conceptual model of democratization of the political system in Ukraine by modernizing and effective leader- and elite-making, the accumulation of social capital and successful economic reform.

Key words: *political system, political modernization, transition state, political power.*